

Тому й не дивно, що перша й остання глави роману мають однакову назву – «Крим». Відмінність – та чи принципова? – полягає тільки у тому, що підчас купання двох закоханих підлітків гине не Айза, а Ілля.

Таким чином, характер наративної організації тексту роману Д. Липскерова свідчить про нову якість профанації буттєвих феноменів у рамках постмодерністського дискурсу, у якому, на відміну від дискурсу модерністського, профанується не життя – його дискредитовано вже давно і остаточно, – а смерть. А останнє, у свою чергу, дозволяє ствердити, що більш точною назвою, яка відбивала б суть твору російського письменника, була б така назва: «Пустой сон разума».

Література:

1. Липскеров Д. Последний сон разума. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002.
2. Пелевин В. Чапаев и Пустота. – М.: Вагриус, 2000.
3. Ямпольский М. Демон и Лабиринт // Новое литературное обозрение / Научное приложение. – Вып. VII. – М., 1996. – 336 с.
4. Georges Bataille. Oeuvres completes, t. 1. – Paris, Gallimard, 1970.
5. Gilles Deleuze and Felix Guattari. Anti-Oedipus. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983.
6. Klaus Theweleit. Male Fantasies, v. 1: Women, Floods, Bodies, History. – Minneapolis: Minnesota University Press, 1987.
7. Laurent Jenny. La terreur et les signes. – Paris, Gallimard, 1982.
8. Otto Rank. The Trauma of Birth. – New York, Dover, 1993.
9. Paul de Man. Blindness and Insight. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983.
10. Sandor Ferenczi. Thalassa. A Theory of Genitality. – New York: The Psychoanalytic Quarterly, 1938.

Наталія ПОПЛАВСЬКА (Тернопіль, Україна)

НАРАТИВНІ ПРИНЦИПИ ШАТІЯ ПОТІЯ

(“ЛИСТ ДО КНЯЗЯ КОСТЯНТИНА КОСТЯНТИНОВИЧА ОСТРОЗЬКОГО”)

У наших дослідженнях українська полемічна книжність XVI-XVII ст. усе ще постає екзотичним масивом, що начебто знаходиться поза ойкуменою “справжньої” літератури. Річ у тім, що ми звикли від часів панування класицизму вважати за повноцінну літературу лише красне письмо менство і, зазвичай, не вбачали в цих архаїчних текстах нічого такого, що підлягало б естетичному аналізу. Говорячи про письменників тих часів, ми також занадто часто залишалися в полоні традиційного ідеологічного підходу.

Між тим наративний аспект старовинної риторичної прози, зокрема полемічно-публіцистичної, – об’єкт, який вимагає наукової уваги. Нехай така проза не ставить завданням створення “художнього світу”, але інтелігібельний всесвіт схоластичного письменника цілком можна розглядати як ідейно-естетичну конструкцію. Відносна недослідженість естетичних пошуків та творчих граней письменників-полемістів є спону-

кою до відстеження нових механізмів і техніки їх творчої активності, з 'ясування джерел впливу на їх тексти, засвоєння ними різних культурно-естетичних моделей.

Не лише в Середньовіччі, але і в європейській літературі епохи Відродження цей тип словесності був ще цілком поважною основою. Зокрема в літературі Речі Посполитої проза "була якщо не домінуючою, то, принаймні, рівноцінною з поезією сферою літераторської творчості" [2, 5]. Варто проте додати, що це була епоха кризи традицій польської літератури й пора започаткування публіцистичного напрямку, пора, коли духовна проза починає межувати з новелістикою ренесансного типу [4, 391, 550]. Але в українському слові цієї пори, яке майже цілком розвивалося в лоні церкви й зусиллями церковних книжників, про такого роду кризу говорити передчасно. Українська полемічна словесність даної епохи ще залишається у своїх засадах середньовічною за типом творчості, риторичною, а не поетичною за своєю суттю.

Однак та чи інша непересічна творча особистість, її безперечний літературний талант завжди вносили в усталені правила літературного етикету Середньовіччя та його ідеологічні канони щось індивідуальне й неповторне. Такі постаті завжди привертали увагу дослідників – достатньо пригадати увагу до життя й творчості Мелетія Смотрицького або Івана Вишенського, яка ніколи не згасає. До таких особистостей належить також Іпатій Потій, якого І. Франко назвав безперечно талановитим письменником і проповідником [9, 509]. Але не можна сказати, що його спадщину всебічно досліджено.

Постать Іпатія Потія, спочатку єпископа Володимирського, провідного дияча Брестської унії, згодом – уніатського митрополита Києва, сьогодні приваблює передусім істориків, зокрема тих, які прагнуть до усунення деформацій, яким піддавалося в недавні часи все, пов'язане з церковною унією в Україні. Та їх цікавить, природно, насамперед, соціально-біографічний аспект (5, 300–302). Проте й наші літературознавці останнього часу звертаються до спадщини Іпатія Потія як до джерела гуманістичних ідей, підкреслюють його відданість "руській" культурній традиції, прагнення насадити на українському ґрунті західноєвропейський культурний досвід; при цьому превалює трактування письменника як гуманіста [3; 6; 7]. Однак, не вдаючись у питання про гуманізм письменницької концепції Потія, зазначимо, що його творчість сприймається в суто ментальному плані – про мовностилістичну організацію його творів, зокрема про мистецтво письменника як наратора досі проблема ніколи не досліджувалася.

Ми ставимо за мету розглянути наративну стратегію твору Іпатія Потія "Лист до князя Костянтина Костянтиновича Острозького від 3 червня 1598 р." Об'єкт дослідження – наративний код цього твору, передусім такі його аспекти (підкоди), як герменевтичний і культурний.

Наративний код – система правил і заборон, завдяки якій будь-який текст оповідального характеру існує взагалі. Мистецтво складання стрункого за логікою й глибокого за ідеєю тексту притаманне не лише творам красного письменства. З цього погляду гомілетика – мистецтво проповіді – була прекрасною школою для українських прозаїків. Отримані ще від античних часів правила складання "казання" вчили проповідника логічно й емоційно будувати сюжет, використовувати символічно-екзегетичні трактування св. Письма, пов'язувати сучасність та історію тощо [1, 124-125]. Адже проповідь ("слово"), тобто – живий коментар до Євангелія, яке даного дня читається в церкві, була від часів Київської Русі одним з центральних літературних жанрів.

Іпатій Потій – один з фундаторів української полемічної проповіді. К.Студинський, доводячи, що автором "Гармонії" був саме він, відзначав його огиду до повної відсутності гомілетичної культури в тому середовищі, з якого він вийшов, але яке намагався культурно піднести. У грудневих листах Потія до кан-

цлера Лева Сапеги 1604 р. він визнав правоту адресата, який критикував “грубіянство наших Руських [православних] попів”, котрі не знають формулярів, ритуалів і богослужбених текстів, а проповіді із читання Євангелія вважають “новинами і ерессю”, плюють і виходять з церкви, коли починається проповідь. І не можна їх переконати у протележному – це “кидати перли межі свині”.

Проте відмінність проповіді – центрального жанру полемічної словесності епохи – від будь-якого іншого жанру полягала в тому, що вона не лише “перекладала” високий за ідеєю та стилістикою біблійний текст на мову повсякденності, оперуючи живим натуралістичним матеріалом, а й прагнула донести до слухача, часто простого, високий спіритуальний зміст Святого Письма. Отож і в інших творах Потія, у тому числі й в аналізованому листі до кн. Острозького, живо відчувається інтонація проповіді з її теологічно-інтелігібельним простором, який не збігається з контурами звичайного, буденного життя.

Це визначає й характер наративного коду в даному творі. Найперш Потій – християнський (католицький) апологет, оборонець віри, який прагне довести своєму православному адресатові правоту католицької доктрини. Тому цей твір виходить за формальні межі епістолярного жанру й втягає обрії герменевтичного тлумачення Святого Письма.

“Ходите, доньдеже светъ имае», мовит Христос Господь и Спас всего мира (Иоанъ 12)”, – так починає, після звичних ритуальних формул ділової мови тих часів¹, свого листа Іпатій Потій [8, 131]. Він переконує свого адресата шукати спасіння, “покуль вам час даній есть позискати небесная” [8, 132]. Унію автор трактує як безпосередній результат Божої прихильності: “Благодаттю Бога Вседержителя и преизволением Его святымъ, безъ Которого Воли ничто человеку невозможно, сталося соединение межы церковью Греческою и Римскою» [8, 133].

Письменник широко та з численними прикладами із сучасного життя доводить, що “Грекове з Рымляны” спільно чинять службу Божу і в “Крете”, і в “ЦеФалоні” (Криті та Фессалонії). Він подає, скажімо, розгорнуту оповідь про те, що “в день святого Арьсенія, єпископа Греческого града Корцьоры, которого тело лежить в костеле Латиньскомъ катедральномъ аръцдыскупства Корцьорьского, там завжды на празникъ его вси свещенници Греческие и людъ посполитый сходитъся звыкли, и в томъ же костеле литургию светую по Греческу на престоле Латиньскомъ отправують» [8, 135]. Поряд з іншими прикладами згадується й рішення Флорентійського собору про приєднання візантійської церкви до Риму як поновлення “єдиности” минулих століть. Не обходить увагою Потій й тієї “вольности духовенству и церквамъ нашимъ», за яку дякує королеві (доляльний до влади магнат Костянтин Острозький, при всій своїй симпатії до гонимого православ'я, не міг не схилитись перед авторитетом короля).

Але всі ці гостро сучасні культурно-політичні моменти потрібні авторові лише як підґрунтя для розгортання богословсько-гомілетичної ідеї. Адже основна складність ситуації для Потія-письменника полягала в тому, аби екзегетичним методом довести, що унія сталася саме з волі Бога, оскільки у св. Письмі, зрозуміло, про унію нічого безпосередньо не сказано. Тому переконати адресата, такого ж християнина, як і автор листа, можна лише способом інтерпретації Біблії. Як справжній майстер гомілетики, Потій використовує сучасний життєвий матеріал лише як підготовчу ілюстрацію до теологіч-

¹ Така забарвлена полонізмами “адреса”: “ОСВЕЦОНОМУ КНЯЖЕТИ А ЯСНЕ ВЕЛЬМОЖНОМУ ПАНУ...” тощо [8, 131].

ної моделі. Отож сухо-інформативна тональність раптом змінюється на натхненно-екстатичну; автор, включаючи принагідно й регістр поетичного слова, переходить до цитат зі Старого та Нового Завітів і до св. Передання, використовуючи ауру імені Володимира Хрестителя, аби докорити князеві Костянтину за підтримку “сцьзмы”: “О прещазное княжа! леторосли благочестивая великого Володимера, крестившого Рускую землю! Изали того жалуешь, же ся хитрости диявольские открыли, и дела его проклятые сцьзмы разорили и в ни-во-што се обернули?! (Иосей, 1) Того ли жалуешь, ижь, по пророку Иосиеви, «собралися сынове Июдины и сынове Израилевы воку пе и поставили себе власть едину», а по божественному Иоану, «сталася едина овчарня и единь пастырь»?! Того ли ваша княжатская милость жалуешь, (Псал. 1) ижь древа одного красного, насажденнаго над водами текущими, ветвие нѣкогда отсеченное, тепер знову щепени будучи, листвие зеленое и овощ солодкий будеть родити?!” [8, 135].

Далі система доказів Потія вже послідовно розгортається в річищі прикладів з Писання, причому жива поетична образність (“листвие зеленое и овощ солодкий”) поволі поступається церковнослов'янській стилістиці, яка мусить додатково вплинути на православного адресата: “яко въ единомъ прекрасномъ теле красные уды сложены, мощные и живые будучи, сполне себе помагали, подь единою головою Хрыстомъ Господемъ, найвышымъ архиереемъ и правдивымъ Аарономъ, от Него же всякая сила и роса благословенная на насъ истекаетъ, живучи воинствовали и благоухания обильного Сионъ гору светую, то есть домъ Божый, церковь католическую, наполнили и развеселили; абы на насъ слова Павла светого слушне стегалися, (2 Кор., 2) “яко Христу благоухание есмы Богови”, и такъ по томъ, росою небесное благодати покроплени, вечного живота щасливе доступили, (Псал. 132) “яко ту заповеда Господь”, то есть в въ церкви (Своій) правдивой (и единой), а не во многихъ (о которой единой Саломонъ в Песняхъ именовъ Христовымъ мовить: “едина есть голубица моя”, которую преобразовалъ единь ковчегъ Ноевъ, и едина сень свидетельства, которую сооружилъ былъ Моисей...)” [8, 136].

Ця градація біблійних образів у свою чергу є постаментом для розгорнутого докору князеві Острозькому, який, проте, починається з компліменту: “О хрыстолубивое и пресветлое княже!” Потій переходить до “особистого моменту”, нагадуючи, що саме з волі князя Костянтина став єпископом; він відкидає будь-які звинувачення на свою адресу (ніби він їхав до Риму без рішення церковного синоду тощо), не погребувавши натякнути, що має чимало власноручних листів від князя, які доводять його чистоту й можуть бути надруковані (промовиста деталь літературного етикету епохи Ренесансу, коли вся Західна Європа тремтіла перед пером П'єтро Аретіно).

Проте плин нарації Потія спрямовано не на те, аби дошкулити адресатові. Він прагне, у дусі завітів “Риторики” Аристотеля, передусі *переконати* його. Заклучна частина листа містить численні й уже суто практичні пропозиції щодо церковного миру, аналіз реалій політичного життя “Русі”, критику невігластва опонентів¹, хоча лейтмотивом тут проходять згадування про “Хрыста миротворца”, про милосердного Пана Бога, згадки про старозавітних пророків, цитати з апостольських послань тощо.

---

¹ Чого вартий хоча б такий пасаж: “О науках в писме светомъ ви в-иныхъ свещкихъ писмахъ <...> того вже ани пытай: учителей, казнодеевъ добрыхъ меи ними и зъ свечьюко не найдешъ; и овшемъ казанья за ересь папешскую себе почитаютъ, покрываючи свою неуметность и грубиянство! Чого могли бы стены церкви Острозское соборное посветчити, коли Аньгиохейский патриархъ тамъ былъ, и коли презвитерь вашео кнежацкое милости слово Божие проповедати хотель, (же) мусяль мовчкомъ съ кафедры злезти!» [8; 142]. Для адресата, який претендував на роль мецената й культуртрегера, це був неабиякий докір.

Отже, Іпатій Потій у своєму “Листи до князя Костянтина Костянтиновича Острозького” активно використовує Біблію як потужний засіб впливу на свідомість опонента й досягнення власної мети. Біблія тут постає своєрідною основою, що зв’язує воедино фрагменти розбурханої та сповненої конфліктів тодішньої дійсності, оскільки широке цитування й коментування її та церковних авторитетів була в ту пору одним із провідних літературних прийомів.

Тому нарративний код аналізованого твору зумовлений ситуацією інтеретекстуальності. Адже вся полемічно-публіцистична проза українська тієї епохи постає як текст, фрагменти якого системно пов’язані з біблійним текстом, та ілюструє різноманітні варіанти його прочитання.

Вочевидь, подальше вивчення творів І.Потія в контексті української полемічної літератури кінця XVI – поч. XVII ст. відкрило б нам немало цікавого, особливо ж, якщо врахувати, що ці твори мали у свій час широкий резонанс.

Література:

1. Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю. Риторика. – Л., 2001.
2. Walecki W. Szesnastowieczna proza polska (szkic systematyki). – Kraków, 1980.
3. Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – Л., 1992. – Кн. 1.
4. Gernas Cz. Barok. – Warszawa, 1980.
5. Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000.
6. Дмитрієв М. Про деякі шляхи проникнення гуманістичної ідеології в українську культуру кінця XVI– першої половини XVII ст. – К., 1993.
7. Махновець Л. Є. Давня українська література (XI-XVIII ст.) // Українські письменники: Біобібліографічний словник. – К., 1960.
8. Українські гуманісти епохи Відродження. – К., 1995. – Ч. 2.
9. Франко І. Життя і літературна діяльність Іпатія Потія // Збір.тв.: У50 т. – К., 1983. – Т. 39. – С. 508-533

Микола ЛЕГКИЙ (Львів, Україна)

“МАЛОРОССИЙСКИЕ ПОВЕСТИ, РАССКАЗЫВАЕМЫЕ ГРЫЦЬКОМ

ОСНОВЬЯНЕНКОМ”: НАРАТИВНО-ПОЕТИКАЛЬНА РЕТРОСПЕКТИВА

На одному з наукових зібрань мені вже доводилося вести мову про проблеми, здобутки й перспективи історичної поетики. Сьогодні відзначу, що її основним завданням є не лише дослідити процес становлення певних форм, а й виявити їх еволюційні інтенції, можливі шляхи й “механізми” видозмін та трансформацій у процесі розвитку. Адже для будь-якого літературного явища (втім, це довели вже дослідження О.Веселовського) характерна латентна енергія, яка, зберігаючи на певному етапі його визначальні риси, водночас здатна забезпечити можливості для руху й видозміни, здатності до поєднання з іншими явищами (однотипними чи ні). Іншими словами, історична поетика – це система мотивацій, переходів, трансформацій певних літературних форм, семантичних зсу-